

Agentschap NL
Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie

Rapportage Evaluatie PSNA

Datum september 2011

	Inhoudsopgave	
	Colofon.....	3
	Inhoudsopgave.....	5
1	Voorwoord	7
2	Inleiding	7
2.1	PSNA.....	7
2.2	Betrokken organisaties	7
2.3	De evaluatie.....	7
3	Achtergrond PSNA	7
3.1	Investeringen.....	7
3.2	Relevantie voor ontwikkeling	7
3.3	Tenders	7
3.4	Overzicht van projecten die mede door PSNA zijn gefinancierd	7
4	Resultaten	7
4.1	Werkgelegenheid	7
4.2	Training.....	7
4.3	Lonen.....	7
4.4	Investeringen.....	7
4.5	Duurzame ontwikkeling	7
4.6	Lokale bevolking.....	7
5	Conclusie	7

1 Voorwoord

Dit rapport geeft een overzicht van de belangrijkste resultaten van het Programma Samenwerking Nederlandse Antillen (PSNA) dat Agentschap NL tussen 2002 en 2011 heeft uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en USONA.

Deze rapportage vormt de afsluiting van PSNA, waarvoor de laatste projecten eind april 2011 zijn afgerond. Op basis van de resultaten uit de afzonderlijke projecten kunnen de belangrijkste successen van het programma worden gedefinieerd. Ook zijn aspecten van het programma benoemd die minder succesvol zijn verlopen.

2 Inleiding

2.1 PSNA

Het Programma Samenwerking Nederlandse Antillen (PSNA) programma is gestart in 2002 op initiatief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en is recentelijk, eind april 2011, afgesloten. Deze rapportage zal een overzicht geven van het programma, de projecten en de resultaten van de projecten nu het programma is beëindigd.

De algehele doelstelling van het PSNA was tweeledig, namelijk:

1. Duurzame economische ontwikkeling stimuleren en werkgelegenheid creëren in de Nederlandse Antillen door een versterking en diversificatie van de private sector.
2. Investerings- en duurzame handelsrelaties tussen buitenlandse en lokale bedrijven stimuleren in 6 sectoren namelijk, toerisme, logistiek en maritieme dienstverlening, informatie- en communicatie technologie, duurzame energie en milieu, agro-processing en industrie.

Het programma bood de mogelijkheid aan bedrijven van buiten de Nederlandse Antillen een voorstel in te dienen en daarmee een financiële bijdrage te krijgen van 60% van de investeringskosten bij een maximale project grootte van EUR 1.500.000. Van belang was dat projecten zouden resulteren in een substantiële investering op een van de eilanden van de Nederlandse Antillen. Daarnaast moest een project vernieuwend zijn en relevant zijn voor de ontwikkeling van de Nederlandse Antillen.

2.2 Betrokken organisaties

Het programma is bij de start uitgevoerd door Senter Internationaal, een agentschap van het Ministerie van Economische Zaken. Later is deze organisatie opgegaan in de EVD en weer later in het huidige Agentschap NL. Het opdrachtgeverschap is in 2004 overgegaan van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties naar USONA (Uitvoeringsorganisatie Stichting Ontwikkeling Nederlandse Antillen).

2.3 De evaluatie

Deze evaluatie is gebaseerd op de resultaten van de PSNA projecten zoals die zijn gerapporteerd aan Agentschap NL. Daarnaast zijn er gedurende de looptijd van PSNA regelmatig bezoeken geweest aan de projecten om de voortgang te kunnen zien. Recentelijk is tevens een evaluatie onderzoek uitgevoerd waarbij een groot aantal uitvoerders is geïnterviewd en de behaalde resultaten aan het eind van het project en de huidige stand van zaken van langer geleden afgesloten projecten besproken.

3 Achtergrond PSNA

3.1 Investeringsen

Vanuit de visie dat investeringen in de private sector bijdragen aan *duurzame economische ontwikkeling* en werkgelegenheid creëert, was het bij PSNA van belang dat projecten een investeringskarakter hadden. Om de barrière voor het doen van investeringen weg te nemen was het mogelijk om een bijdrage te vragen van het PSNA. Belangrijk was dat de projecten de potentie hadden om te groeien en vervolginvesteringen te genereren. Daarnaast was de doelstelling om projecten te ondersteunen die duurzaam zouden zijn en een waardevolle toevoeging voor de economie op de Nederlandse Antillen. De langdurige betrokkenheid van de ondernemers die gezamenlijk een project zouden opzetten was daarom van belang. Verder werden projecten gesteund die vernieuwend zouden zijn in de zin dat soortgelijke activiteiten niet al aanwezig mochten zijn. Hierdoor konden PSNA projecten zorgen voor een diversificatie van de lokale economie en was er geen risico van marktverstoring.

3.2 Relevantie voor ontwikkeling

Naast het stimuleren van investeringen in de Nederlandse Antillen was een doel van het PSNA het creëren van werkgelegenheid en ook verbetering van arbeids- en sociale omstandigheden. Belangrijk onderdeel bij elk PSNA project was kennisoverdracht van het buitenlandse bedrijf aan het lokale bedrijf. Omdat PSNA projecten in verschillende sectoren zijn opgestart, kon dat gaan om technische kennis maar ook op het gebied van management is training gegeven. De bijdrage van PSNA aan het project richtte zich dan ook op mede financiering van hardware en technische assistentie. Lokale werknemers zijn getraind in het gebruik van apparatuur of technieken die voor de uitvoering van het project van belang zijn. Projecten met een negatieve impact op het milieu kwamen niet in aanmerking voor het PSNA.

PSNA projecten zijn allemaal uitgevoerd door consortia van bedrijven. Deze consortia moesten bestaan uit minimaal een buitenlands bedrijf, niet geregistreerd in de Nederlandse Antillen, en een lokaal bedrijf, wel geregistreerd op de Nederlandse Antillen. De samenwerking tussen deze bedrijven resulteerde doorgaans in een Joint Venture tussen de projectpartners, een op de Nederlandse Antillen geregistreerd bedrijf.

3.3 Tenders

Voor het PSNA zijn tussen 2002 en 2007 in totaal 5 jaarlijkse tenders uitgeschreven (m.u.v. 2004) met een totaalbudget van meer van EUR 12.000.000. De tenderrondes waren verdeeld over een pre-kwalificatie en een kwalificatie ronde. Bij elke pre-kwalificatie was er voldoende interesse van bedrijven die gebruik wilden maken van PSNA. Op basis van de pre-kwalificatie voorstellen is door de EVD een selectie gemaakt van voorstellen die aan de criteria voldeden. Deze werden

vervolgens aan een externe commissie voorgelegd. Nadat deze commissie een selectie had gemaakt en mogelijk vragen had geformuleerd werd een aantal bedrijven gevraagd een kwalificatie voorstel te schrijven. Uit deze voorstellen zijn weer de beste projectvoorstellen geselecteerd door de externe commissie. Deze voorstellen zijn uiteindelijk door PSNA medegefinancierd.

In totaal zijn verdeeld over de 5 tenderrondes 93 pre-kwalificatie voorstellen ingediend. Dit aantal heeft geresulteerd in 43 kwalificatievoorstellen waarvan uiteindelijk 21 projecten zijn geselecteerd. Helaas zijn hiervan weer 7 projecten al in de inceptie-fase gestopt waardoor uiteindelijk 14 projecten zijn ondersteund door PSNA. De meest voorkomende reden waarom 7 projecten al vroeg zijn gestopt, was dat de samenwerking tussen de partners stuk is gelopen. Doordat PSNA werkt met prestatiecontracten, is bij 5 van de 7 projecten die zijn stopgezet in het geheel geen betaling geweest door de EVD. Bij de andere twee is in totaal EUR 320.117 betaald, voor één project is 58% van het budget uitbetaald, bij het tweede project slechts 4% van het gegunde budget.

3.4 Overzicht van projecten die mede door PSNA zijn gefinancierd

Voor de uitvoering van de projecten geselecteerd in de tenderrondes van 2002 en 2003 werd gebruik gemaakt van contracten waarbij voor de uitvoerders van de projecten een inspanningsverplichting gold. Dit is vanaf 2005 omgezet in contracten met een resultaatverplichting. Deze aanpassing is doorgevoerd om voor zowel opdrachtgever als opdrachtnemer meer duidelijk te scheppen over de te behalen doelen.

Tabel 1. Afgesloten PSNA projecten.

De PSNA bijdrage is wat de EVD uiteindelijk heeft bijgedragen aan het project.

Project PSNA	Naam uitvoerder	Titel project	Korte beschrijving project	Sector	Budget	PSNA bijdrage
02/1/1	Mortgage Services Corp.	Development of Kadushi Ecolodge at Westpun	Realisatie van eco-lodges.	Toerisme	1.187.183	680.000
02/4/1	H. Wagenaars Beheer BV	Het opzetten van afvalverwerking en -recyclage op de Nederlandse Antillen	Het opzetten van de verwerking van bouw- en sloopafval tot puingranulaat voor toepassing in de weg- en waterbouw	Industrie	1.020.000	679.041
02/5/4	Bioclin BV	Cur Aloë	Productie van hoogwaardig aloë-extract voor verdere verwerking	Landbouw	872.500	581.666
03/5/3	Altena	Climatised	Opzetten van	Landbouw	1.198.993	614.420

	Cleaning BV	Greenhouse Curaçao	een geconditioneerde kas voor de productie van groente en fruit			
03/1/1	HPM Healthcare Partners Management N.V.	DutchCarib Recreation & HealthCare	Realisatie van een dialyse centrum	(Medisch) toerisme	1.019.949	633.041
03/2/1	Las- en Onderhouds bedrijf Accuraat B.V.	Maritime center for yachts	Rehabilitatie van een scheepswerf voor onderhoud en opslag van kleine en middelgrote schepen en jachten	Industrie	749.860	499.932
05/3	Bodoh BV	BODOH BV - Export of palm trees & ornamentals	Opzetten van een kwekerij voor de productie van palmen en sierplanten voor export	Landbouw	498.909	299.345
05/14	Schilders- en Afwerkingbedrijf Hans Gerressen BV	Building Maintenance	Onderhoud van gebouwen middels innovatieve technieken	Bouw	648.594	224.418
05/19	Egret Investments BV	Dolphin Hotel	Opzetten van een hotel voor gehandicapte kinderen en hun familie	(Medisch) toerisme	1.250.000	750.000
06/16	MEVA Leidingsystemen BV	Offering rental services of formwork systems in the Netherlands Antilles	Opzetten van een bedrijf voor de verhuur van bekistingsystemen	Industrie	1.222.763	733.658
06/02	Sporten Beheer	Establishment of a Corporate Outdoor Training Centre on	Opzetten van een trainingscentrum voor het geven van	Toerisme	849.250	509.550

		Bonaire	managementtr ainingen			
07/08	Netcom Research Ltd.	Sub Station Curacao; Deep Submersible Operations for Tourism and Research	Exploitatie van een kleine onderzeeër voor toeristische- en onderzoeksact iviteiten	Toerisme	1.250.000	750.000
07/12	Hes Aquaculture B.V.	Piloting land- based Sea Bass and Bream production on Bonaire	Opzetten van een viskwekerij gebruik makend van bassins	Landbouw	1.085.040	636.423
07/13	Arkin	Establishment of an Addiction Treatment Centre on Curacao	Opzetten van een verslavingszor g kliniek	(Medisch) Toerisme	1.000.000	582.000

Hoewel het programma openstond voor de hele Nederlandse Antillen zijn alleen projecten op Curaçao en Bonaire gestart. Om PSNA onder de aandacht te brengen zijn er gedurende de looptijd verscheidende voorlichtingsbijeenkomsten georganiseerd in zowel Nederland als op de verschillende eilanden van de Nederlandse Antillen. Voor de voorlichting in Nederland is vaak aansluiting gezocht bij algemene promotie voor andere EVD instrumenten. Op de Antillen zijn de bijeenkomsten georganiseerd in samenwerking met de Kamers van Koophandel op de verschillende eilanden. Vooral de Kamer van Koophandel en Nijverheid op Curaçao heeft een actieve rol gespeeld in de promotie van het PSNA.

Er is gedurende de looptijd van PSNA een aantal keren aandacht besteed aan promotie van PSNA op zowel St. Maarten en St. Eustatius. Deze promotionele activiteiten hebben wel wat interesse gewekt bij lokale ondernemingen en er zijn een aantal projectvoorstellen ingediend, deze wisten zich echter niet te kwalificeren. Hierdoor ligt er een duidelijk zwaartepunt in het aantal PSNA projecten in Curaçao en is een beperkt aantal projecten gestart op Bonaire.

4 Resultaten

Zoals hierboven aangegeven was de algehele doelstelling van PSNA het bevorderen van buitenlandse investeringen en daarmee ook een toename van kennis op de Antillen. Daarnaast was van belang het creëren van werkgelegenheid evenals diversificatie van de private sector.

Bij indiening moest dan ook door de betrokken partijen aangegeven worden welke investeringen men zou doen gedurende het project en hoeveel werkgelegenheid men zou gaan creëren. Ook is gevraagd naar aanvullende investeringen die men zou doen na afloop van het PSNA project evenals de uitbreiding van de werkgelegenheid na het PSNA project. Op basis van de rapportages van de betrokken bedrijven, de bevindingen van de EVD tijdens inspecties en op basis van de recentelijk uitgevoerde evaluatie waarbij geïnventariseerd is wat de huidige stand van zaken is van een aantal bedrijven, is duidelijk wat de concrete resultaten van PSNA projecten zijn. Naast de directe werkgelegenheid is ook gevraagd naar de indirecte werkgelegenheid die gecreëerd is als gevolg van het project. In het laatste geval gaat het natuurlijk om een inschatting omdat dit buiten de directe invloedssfeer van de partners betrokken bij het PSNA project valt.

4.1 Werkgelegenheid

Op basis van bovengenoemde bronnen is onderstaande overzicht opgesteld van de werkgelegenheid gecreëerd als gevolg van de PSNA projecten

Tabel 2 Gerealiseerde werkgebieden PSNA

Project	Aantal banen verwacht bij indiening	Aantal banen gerealiseerd bij afloop PSNA project/stand van zaken	Aantal banen 2 jaar na afronding van PSNA project gerealiseerd of verwacht 2 jaar na afronding
PSNA02/1/1	30	15	15
PSNA02/4/1	13	3	3
PSNA02/5/4	19	20	25
PSNA03/5/3	3	5	0
PSNA03/1/1	30	17	40
PSNA03/2/1	8	11	11
PSNA05/3	8	8	9
PSNA05/14*	6	0	0
PSNA05/19	10	10	10
PSNA06/16	10	20	8
PSNA06/02	10	10	14
PSNA07/08	8	8	12
PSNA07/12	15	8	25
PSNA07/13	14	17	37
Totaal	184	152	209

*Indiener is gedurende de uitvoering van het project failliet gegaan. Project is daarom niet afgerond.

Uit bovenstaande tabel blijkt wel dat de doelstelling van PSNA om de groei van werkgelegenheid te realiseren de resultaten wisselend zijn. Natuurlijk hebben de projecten gezorgd voor een groei van werkgelegenheid, alleen niet in de mate als van te voren verwacht. Van de 14 afgeronde PSNA projecten was de verwachting van te voren dat deze in totaal werkgelegenheid zouden bieden aan 184 mensen. Uiteindelijk zijn er 152 banen gecreëerd bij afronding van de projecten. Daarnaast is de werkgelegenheid bij een aantal projecten in de periode na afloop van het PSNA project wel gestegen en wordt voor de recentelijk afgesloten projecten ook een groei in werkgelegenheid verwacht waardoor het totale aantal banen als gevolg van PSNA kan groeien tot 209.

Wat opvalt, is dat vooral de werknemersaantallen van de projecten die zijn gestart tijdens de eerste tender tegenvallen. Omdat bij de projecten gestart vanaf 2005 de contracten zijn aangepast, een resultaatverbintenis in plaats van een inspanningsverplichting, is het mogelijk om de uitvoerders van deze latere projecten aan hun afspraken te houden. Bij de eerder afgesloten inspanningsverbintenissen was dat niet mogelijk.

De projecten die vroegtijdig zijn stopgezet zijn niet meegenomen bij deze beoordeling omdat deze uiteindelijk geen of slechts een kleine financiële bijdrage uit het PSNA hebben ontvangen.

De groei in werkgelegenheid 2 jaar na afronding van het PSNA project, valt tegen. Dit heeft een aantal oorzaken. Door een aantal bedrijven wordt aangegeven dat de lonen voor personeel, die doorgaans relatief hoog zijn, een reden is om geen extra

personeel aan te nemen. Bij de agrarische projecten bleek het moeilijk om goede lokale werknemers te vinden. Er is door de uitvoerders moeite gedaan om lokaal personeel te werven en te trainen maar in de praktijk was het voor de projectuitvoerders moeilijk om gemotiveerd lokaal personeel te vinden voor werk in landbouw. Daardoor was men gedwongen om naast Curaçaoënaars ook Haitianen en Colombianen in dienst te nemen, die via inschrijving bij SVB legaal te werk zijn gesteld. Ook is verloop van personeel binnen de agrarische projecten zeer groot.

Voor een aantal projecten was de economische crisis en de gevolgen voor de markt een reden om niet uit te breiden en extra personeel aan te nemen. Dit werd aangegeven door projecten actief in de toeristische sector (PSNA02/1/1), de agrarische sector (PSNA05/3) maar ook in de bouw (PSNA06/16). Dit laatste project heeft als gevolg van de crisis harde klappen gekregen en heeft men een aantal mensen moeten ontslaan.

Andere projecten hebben minder problemen om personeel te vinden en vast te houden. PSNA03/1/1 (Dialyse Centrum) biedt werk aan 40 mensen, het merendeel uit Curaçao en een deel uit Nederland. Een deel van de werknemers die in het dialyse centrum werken zijn Antillianen die een tijd in Nederland hebben gewerkt en zijn teruggekomen. Ook andere projecten geven aan geen problemen te hebben lokaal goede werknemers te vinden. Wel maakt men veelal in de opstartfase gebruik van Nederlands management.

PSNA heeft projecten ondersteund waarvan de verwachting was dat deze na de PSNA-fase zouden groeien. Dit is echter niet bij alle projecten het geval geweest. Doordat een aantal projecten niet is gegroeid zoals men bij aanvang van het project had verwacht, valt de groei in het totaal aantal werknemers na afloop van de PSNA projectperiode tegen. Het gebrek aan groei heeft veelal te maken met de financiële crisis waardoor men niet beschikte over de financiële middelen om verder te investeren en uit te breiden. Een andere reden is dat er bij een aantal projecten sprake is van een verstoorde relatie tussen de projectpartners met als gevolg dat een van de partners is uitgekocht. Deze projecten bestaan daardoor nog wel, maar zijn niet verder gegroeid. Een andere remmende factor is de beperkte lokale marktomvang. Deze maakt groei van bedrijven moeilijk.

De indirecte werkgelegenheid gecreëerd als gevolg van PSNA projecten is onderzocht, maar blijkt moeilijk te meten. Meerdere projecten hebben wel aangegeven dat als gevolg van de bedrijven die mede met steun van PSNA zijn opgezet toeleveranciers, transportbedrijven en anderen hun activiteiten hebben kunnen uitbreiden. Omdat men niet direct betrokken is bij deze partijen is voor de indirecte toename in werkgelegenheid geen concreet aantal te noemen. De projecten hebben natuurlijk allemaal zoveel als mogelijk gebruik gemaakt van lokale aannemers en in een aantal gevallen ook van lokale toeleveranciers tijdens de operationele fase. De projecten hebben dan ook allemaal impact gehad op de lokale economie. De precieze impact is echter moeilijk te kwantificeren.

4.2 Training

Tabel 3 Gerealiseerde trainingen PSNA

Project	Aantal mensen dat men verwachtte te trainen bij indiening	Aantal mensen getraind na afloop PSNA project/op dit moment	Totaal aantal mensen getraind 2 jaar na afloop van PSNA project
PSNA02/1/1	30	15	15
PSNA02/4/1	13	3	3
PSNA02/5/4	19	20	35
PSNA03/5/3	3	5	0
PSNA03/1/1	30	14	40
PSNA03/2/1	8	2	4
PSNA05/3	8	8	9
PSNA05/14	6	6	6
PSNA05/19	10	10	10
PSNA06/16	10	20	8
PSNA06/02	8	8	14
PSNA07/08	8	8	12
PSNA07/12	15	8	20
PSNA07/13	14	17	37
Totaal	182	144	213

Naast de werkgelegenheid die is gecreëerd middels de PSNA projecten zijn nagenoeg alle werknemers getraind. Ook hier is duidelijk dat bij projecten van na 2005 de aantallen vooraf afgesproken gehaald worden, met uitzondering van PSNA07/12.

Personeel dat is aangenomen bij de verschillende PSNA projecten heeft nagenoeg allemaal training ontvangen. Vaak was deze training nodig ter introductie van apparatuur waarmee men niet bekend was. Dit geldt bijvoorbeeld voor PSNA02/5/4. De teelt en met name verwerking van aloë was nieuw voor Curacao. Personeel moest worden getraind in het gebruik van apparatuur maar ook om te werken volgens normen waardoor de kwaliteit van het aloë-extract voldoet aan de gestelde kwaliteitseisen.

Ook voor PSNA05/19 is personeel uitvoerig getraind. Omdat het Dolphin Hotel zich richt op klanten waarvan een gezinslid leidt aan een ziekte of te maken heeft met een handicap, vraagt dit specifieke kennis van het personeel. Deze klanten hebben bepaalde behoeftes of vragen meer aandacht. De training die personeel in deze en andere projecten heeft ontvangen brengt nieuwe kennis met zich mee die een versterking van de private sector kunnen betekenen. Met name de positie en kansen van getrainde werknemers verbeteren. Zo zijn voor PSNA06/16, gedurende de uitvoering van het project, meer werknemers getraind dan vooraf afgesproken. Dit had vooral te maken met de grote hoeveelheid werk die men op dat moment had. Helaas is de hoeveelheid werk daarna weer afgenomen door de invloed van de economische crisis op de bouwsector, waardoor men een deel van de werknemers heeft moeten ontslaan. Door de training die de werknemers hebben ontvangen en

de kennis die men heeft opgedaan over nieuwe bouwtechnieken en veilig werken, is het voor de ontslagen werknemers wel mogelijk om zich beter te profileren op de arbeidsmarkt.

4.3 Lonen

De lonen die werknemers betaald krijgen bij afgeronde PSNA projecten liggen allemaal boven het lokale minimum loon. Door de grote diversiteit aan projecten die opgezet zijn, verschilt het inkomensniveau per project. Bij de landbouwprojecten liggen de lonen ongeveer 25% boven het minimum. Bij bouwprojecten zelfs 50%.

4.4 Investerings

Tabel 4 Gerealiseerde investeringen PSNA

Project	Investerings van projectpartners gedurende PSNA project (EUR)	Extra investeringen van projectpartners na het PSNA project.
PSNA02/1/1	512.226	
PSNA02/4/1	340.000	600.000
PSNA02/5/4	290.835	400.000
PSNA03/5/3	470.553	
PSNA03/1/1	316.473	390.000
PSNA03/2/1	268.668	
PSNA05/3	199.564	100.000
PSNA05/14	149.612	
PSNA05/19	500.000	1.500.000
PSNA06/16	489.105	400.000
PSNA06/02	339.700	670.000
PSNA07/08	500.000	1.000.000
PSNA07/12	434.016	800.000
PSNA07/13	400.000	1.900.000
Totaal	5.210.752	7.760.000

Zoals in bovenstaande tabel is aangegeven bedraagt de gezamenlijke investering van de 14 PSNA projecten meer dan EUR 5 miljoen. Samen met de EVD-bijdrage van EUR 8.173.494 overstijgt de totale investering EUR 13 miljoen. Hoewel niet voor alle afgeronde projecten vervolginvesteringen zijn gedaan, is dat wel voor de meeste het geval. Van de afgeronde projecten is van 10 bekend dat deze al gedurende de looptijd van het PSNA-project of daarna substantiële vervolginvesteringen hebben gedaan, of in het geval van de recent afgesloten projecten, is men dat nog van plan. In totaal gaat het om EUR 7.760.000 aan extra investeringen. Met de eerder genoemde totale investering gedurende de projecten komt de uiteindelijke investering in de Antilliaanse economie op ruim EUR 21 miljoen.

Bij de projecten die (nog) niet aan vervolginvesteringen zijn toegekomen zijn verschillende redenen te noemen. PSNA02/1/1 heeft aangegeven dat men te maken heeft met een belangrijke aandeelhouder die niet coöperatief is en geen uitbreiding wil financieren. PSNA03/5/3 is een project dat is mislukt. Technisch bleek het niet haalbaar en kort na de start is het project failliet gegaan en hebben de aandeelhouders zich teruggetrokken. Bij PSNA05/14 is de indiener van het project gedurende de uitvoering van het PSNA project failliet gegaan, dit project is dan ook niet geheel afgerond.

PSNA05/3 heeft veel vertraging opgelopen. Er zijn wel vervolginvesteringen gedaan, maar deze zijn vooralsnog niet groot. Dit project heeft dan ook te kampen met een markt die als gevolg van de crisis is ingestort. Men heeft zich daarop op een andere (regionale) markt moeten richten.

De projecten die vervolginvesteringen hebben gedaan zijn succesvolle projecten die na afronding van het PSNA project, en soms ook al gedurende de PSNA fase,

vervolginvesteringen hebben gedaan. De redenen om dit al snel te doen had veelal te maken met gunstige ontwikkelingen in de markt. Opvallend is wel dat het gaat om projecten actief in veel verschillende sectoren (landbouw, (medisch)toerisme en bouw).

De vervolginvesteringen genoemd voor de projecten PSNA07/08, PSNA07/12 en PSNA13 zijn deels al gerealiseerd, maar betreffen ook geprojecteerde investeringen. Deze projecten zijn recentelijk afgerond en zijn nog niet zo lang operationeel.

4.5 Duurzame ontwikkeling

Naast de bovengenoemde indicatoren (werkgelegenheid, training en investeringen) komt de duurzame ontwikkelingen als gevolg van PSNA tot uitdrukking in de diversiteit van projecten die door PSNA zijn ondersteund. Om duurzame ontwikkelingen te stimuleren moesten PSNA projecten innovatief zijn, dat wil zeggen, het moest gaan om een voor de Nederlandse Antillen nieuwe activiteit. Dit omdat diversificatie van de economie van de Nederlandse Antillen een doel was, de economie van de Antillen draait immers voor een groot deel op toerisme en deze afhankelijkheid van een sector maakt de economie ook kwetsbaar. Projecten moesten daarom resulteren in het aanboren van een nieuwe markt of een nieuwe productie- of teeltmethode introduceren. Juiste deze aspecten maakte PSNA projecten risicovol. Commerciële financiering van deze projecten was daardoor niet beschikbaar.

Uit de lijst van projecten die gefinancierd zijn met het PSNA valt op te maken dat deze allemaal een activiteit uitvoeren die daarvoor niet op de Antillen aanwezig was. Een sector waar veel PSNA projecten in zijn gestart is de medisch-toeristische. De projecten in deze sector hebben een nieuwe markt aangeboord en de groep toeristen die de Nederlandse Antillen al bezocht, is uitgebreid. Het is de vraag of deze sector zonder PSNA de huidige omvang zou hebben. Met name PSNA03/1/1 waarbij een dialyse kliniek is opgezet en PSNA07/13, een privékliniek voor verslavingszorg zijn succesvol. Deze projecten begeven zich op een markt die groeit, men heeft de omvang van het oorspronkelijke PSNA project (nu al) uitgebreid en deze projecten zorgen voor werkgelegenheid voor hooggekwalificeerd personeel. De beschikbaarheid van het personeel is helaas nog wel een probleem waardoor men genoodzaakt was om voor een deel buitenlands personeel aan te trekken. Het Dialysecentrum heeft dit met name in het begin moeten doen, gaandeweg heeft men wel lokaal personeel kunnen vinden. De aanwezigheid van deze projecten zorgt ook voor de introductie van kennis op de eilanden waar andere organisaties, zoals ziekenhuizen en verslavingszorgorganisaties van profiteren. Andere projecten hebben gezorgd voor een nieuwe productiemethode. Juist de introductie van een nieuwe teeltmethode, markt of productiemethode is een versterking van de economische sector en geeft werknemers de mogelijkheid hun kennis uit te breiden.

Van de 14 afgeronde projecten zijn er 12 succesvol voortgezet. Het gaat hierbij om bedrijven die nog steeds operationeel zijn en waarvan de meerderheid nu al vervolginvesteringen heeft gedaan. Deze bedrijven zijn actief in verschillende sectoren. Deze 12 projecten hebben geresulteerd in een verbreding van de economie op de Nederlandse Antillen (*m.n. Curacao*) en hebben bijgedragen aan

een betere positie op de arbeidsmarkt voor het personeel. Naast een goede positie op de lokale markt zijn er ook een aantal projecten die hebben gezorgd voor een toename van de export vanuit de Nederlandse Antillen. Zowel PSNA02/5/4 (Aloë Vera extract productie) als PSNA05/3 (palmen en planten kwekerij) produceren niet voor de lokale, maar voor de exportmarkt.

De mislukte projecten zijn stuk gelopen om verschillende redenen. PSNA03/5/3 bleek technisch niet haalbaar waardoor de exploitatiekosten te hoog opliepen. PSNA05/14 is mislukt doordat de Nederlandse uitvoerder failliet ging. Projecten die zijn stopgezet in de inceptiefase zijn veelal mislukt omdat de partners verschillende verwachtingen hadden van het project of men was niet bereid de financiële bijdrage te leveren. Zoals eerder gemeld zijn deze projecten niet meegenomen in deze evaluatie omdat hiervoor uiteindelijk geen bijdrage is geleverd vanuit PSNA.

4.6 Lokale bevolking

Bij elk PSNA project was een voorwaarde dat het moest gaan om een samenwerking tussen een bedrijf van buiten de Nederlandse Antillen en een lokaal bedrijf. Lokale bedrijven kregen op deze manier de mogelijkheid om hun kennis te verbeteren en hun positie op de lokale of exportmarkt te verbeteren. Tijdens interviews is door lokale uitvoerders aangegeven dat werknemers van de bedrijven betrokken bij PSNA projecten evenals personeel dat is aangenomen voor het PSNA project hun inkomenspositie verbeterd hebben. Personeel aangenomen bij het PSNA project heeft nagenoeg allemaal training ontvangen waardoor hun (toekomstige) kansen op de arbeidsmarkt zijn vergroot. Ook omdat de PSNA projecten hebben gezorgd voor een toename van werkgelegenheid heeft de lokale bevolking kunnen profiteren. Een aantal projecten heeft er voor gezorgd dat producten of diensten die voorheen lokaal niet beschikbaar waren beter toegankelijk of goedkoper zijn. Zo heeft PSNA06/16 een bouwmethode (met gebruik van bekisting) geïntroduceerd waardoor er sneller en daardoor goedkoper en veiliger gebouwd kan worden. PSNA07/12 (viskwekerij) zal er voor zorgen dat verse vis beschikbaar is op Curaçao en Bonaire en deze niet meer volledig geïmporteerd zal worden.

Bij alle projecten is door zowel de betrokken bedrijven als EVD toezicht geweest op de arbeidsomstandigheden. Bij een aantal projecten is dit tot uitdrukking gekomen in de certificering (teeltmethode, veiligheid) die als voorwaarde is gesteld. Alle bedrijven geven aan dat over het algemeen de arbeidsomstandigheden op de Nederlandse Antillen goed zijn. Veel extra inspanning om deze te verbeteren is daarvoor bij PSNA projecten niet nodig geweest. Waar mogelijk is de betrokkenheid van vrouwen actief nagestreefd. Bij de landbouw en bouwprojecten bleek dit veelal niet mogelijk, bij de medisch-toeristische projecten des te meer. Hier zijn dan ook veel meer vrouwen dan mannen in dienst genomen.

5 Conclusie

Gedurende de looptijd van het Programma Samenwerking Nederlandse Antillen, van 2002 tot 2011, zijn er in totaal 5 tenders geweest, waarbij een totaal van 93 projectvoorstellen zijn ingediend. Van deze 93 projectvoorstellen zijn uiteindelijk 21 projecten gecommiteerd en 14 uitgevoerd. Uiteindelijk zijn er 12 projecten succesvol afgerond.

Hoewel de resultaten over het algemeen positief zijn, zijn bij een evaluatie van de gerealiseerde projecten ook enige kritische kanttekeningen te plaatsen. Zo zijn er, ondanks voorlichting, geen PSNA projecten gestart op (de bovenwindse eilanden) Saba, St. Eustatius en St. Maarten. Er zijn wel projectvoorstellen ingediend maar deze voldeden niet aan de PSNA criteria of waren van onvoldoende kwaliteit in vergelijking met andere voorstellen. Hierdoor is geografische spreiding van projecten gering. Van de 14 ondersteunde projecten bevinden zich er 12 op Curaçao en 2 op Bonaire.

De groei en schaalvergroting van een aantal projecten is achtergebleven bij wat vooraf werd verwacht en voorspeld. Een belangrijke oorzaak hiervan is de beperkte marktomvang op de eilanden waardoor groei moeilijk is. De economische crisis heeft de investeringscapaciteiten van veel uitvoerders behoorlijk ingeperkt. Veel uitvoerders geven daarnaast aan dat men veel moeite heeft gedaan om goed personeel te vinden en deze op te leiden. Het verloop van personeel blijft echter een probleem. Veel van de aangenomen werknemers verlaten na relatief korte tijd het project. Dit probleem heeft zich met name voorgedaan bij landbouwprojecten maar komt in mindere mate ook in andere sectoren voor. Bij projecten die een beroep doen op hoogopgeleid personeel bleek het vaak moeilijk deze lokaal te vinden. Hierdoor was men genoodzaakt een beroep te doen op personeel uit Nederland, voor bepaalde functies. Dit kwam met name voor bij de medisch-toeristische projecten. Uit de interviews met Nederlandse uitvoerders komt verder naar voren dat men de cultuurverschillen heeft onderschat. Door de langdurige band tussen de eilanden van de Antillen en Nederland en de overeenkomstige taal verwachtte men op voorhand geen problemen. De zakelijke cultuur blijkt echter erg verschillend en omdat verwachtingen veelal niet duidelijk genoeg uit worden gesproken en verantwoordelijkheden niet goed verdeeld zijn, zijn er bij een aantal projecten problemen ontstaan.

Positieve kant is dat een aantal projecten zowel direct als indirect significante impact heeft gehad op de economie van met name Curaçao.

Zo heeft PSNA geleid tot een significante investering in de economie van de Nederlandse Antillen. Er zijn 12 projecten succesvol afgerond die tot een totale investering hebben geleid van meer dan EUR 21 miljoen. Slechts twee projecten die PSNA financiering hebben ontvangen zijn volledig mislukt.

De gecombineerde PSNA projecten hebben gezorgd voor 152 banen waarvan een groot aantal op hoog niveau. Projecten zijn gestart in sectoren als medisch toerisme, bouw en landbouw. Al deze projecten hebben gezorgd voor een diversificatie van de economie op de eilanden en in een groot aantal projecten op nieuwe werkgelegenheid op hoog niveau.

Door de arbeidsplaatsen die zijn gecreëerd, de inkomensverbeteringen van het personeel dat is aangenomen en ook de training die personeel heeft ontvangen heeft de lokale bevolking ook kunnen profiteren van PSNA. Indirect heeft de lokale bevolking meege profiteerd van de uitstralingseffecten op de bovengenoemde sectoren die de PSNA projecten (al dan niet actief) hebben weten te realiseren.

Ondanks de moeilijkheden en vaak vele vertragingen in vele projecten geven de meeste investeerders in interviews aan dat ze ervoor zouden kiezen om het project opnieuw te doen mits ze subsidie zouden krijgen (van de Nederlandse overheid). Volgens de interviews is dé succesfactor van PSNA de financiële bijdrage van het subsidieprogramma geweest. Uitvoerders geven aan dat PSNA drempelverlagend heeft gewerkt in de beslissing om te investeren op de Nederlandse Antillen, wat relatief duur is, gezien de hoge lonen. Tevens heeft de bijdrage van PSNA in een aantal projecten ervoor gezorgd dat de duurzaamheid van de projecten is gegarandeerd. Zonder steun van PSNA zouden deze projecten in veel kleinere omvang, met minder personeel en minder training zijn opgezet.

Concluderend kan dan ook worden gesteld dat PNSA een bewezen impuls heeft gegeven aan de economische ontwikkeling van de Nederlandse Antillen die zonder PSNA niet zou zijn gerealiseerd.